

mål¹+mæle

Ungpigelæsp, slå mave og hilsen

Vi serverer en ny omgang sprogs spørgsmål
fra læserne og svarer på dem *side 2.*

Mål og Mæle kører den hjem

med *penis* og maler lidt med den brede
pensel på penicillinkur *side 6.*

Juan Fugl,

Danskertrekanten og sporene af dansk i
Argentina behandles af Jan Heegård
Petersen og Jon Albris i miniserie
på *side 8.*

»Canadansk«

Karoline Kühl beskriver nummerets andet
eksempel på udvandrer dansk *side 17.*

Nyt om gammel grammatik

Viggo Bank Jensen genlæser Rasks italien-
ske grammatik *side 25.*

A og Ω: Quiz om græsk

i dets forskellige afarter *på bagsiden*

Spørgsmål og svar
om sprog **2**

Side 9-etymologien **6**

Dansk:
De dansktalende
samfund i Argentina **8**

Kartoffelavlverdansk
i det østlige Canada **17**

Den italienske
condizionale ifølge
Rasmus Rask **25**

Sprogviden **32**

Man kan kalde mig
Baobab ... Jeg har
blot efterlyst en titel ... der
giver mig identitet i det
danske samfund.

H.K.H. prins Henrik

Spørgsmål og svar om sprog

Denne brevkasse bringer spørgsmål og svar om sprog, men også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går du rundt og tænker på sproglige spørgsmål, så send et brev om dem til redaktionen. Vi vil svare på brevet hvis vi kan. Ellers kender vi nok nogen vi kan sætte til det. Send brevet til:

redaktion@målogmæle.dk

? Slå mave

Hvad er visdommen bag udtrykket at *slå mave*? Folk – især udefra – undrer sig. Normalt får man en mavepuster af et slag i maven... Har det, undskyld, noget med luft at gøre? Nettet giver ingen forklaring. På vegne af flere pædagoger,
Gorm Rasmussen

! Det er altid interessant – og til tider bizart – at studere andre sprogs talemåder/idiomer. På tysk kan man fx *spørge nogen huller i maven*, hvis man hele tiden stiller spørgsmål (*jemandem Löcher in den Bauch fragen*), og man *sidder bag svenske gardiner*, hvis man er fængslet (*hinter schwedischen Gardinen sitzen*). På engelsk *sparker man til spanden* (*kick the bucket*), når man dør; på tysk kan den tilsvarende tilstand udtrykkes ved at man *ikke*

længere betaler skat (*keine Steuern mehr zahlen*), og så videre. Men ser man på vores eget sprog med fremmede øjne, så er det vel ikke mindre bizart at *tage billetten* eller *stille* (*træ*)*skoene*? Eller at *slå mave* for den sags skyld.

Slå mave er faktisk nævnt i vores suverænt største danske ordbog, nemlig *Ordbog over det Danske Sprog* (ODS), der i sin trykte form fylder 35 bind, men som også ligger frit tilgængeligt på nettet (ordnet.dk/ods/). Pudsigt nok betegnes *slå mave* som »(l. br. i alm. spr.)«, altså »lidet brugt i almindelig(t) sprog(brug)«, og der henvises til *slå bug*, hvad man vel ikke siger i rigsmålet længere.

Tilsyneladende er det et udtryk, der er hentet fra dyreriget: Når en hest *slår bug*, så bevæger den mave-musklerne frem og tilbage, enten på grund af udmattelse eller måske for at fremme fordøjelsen. I begge tilfælde passer det på den situation, de fleste af os kender, når vi har forædt os.

ODS henviser samtidig til neder-tysk, hvor man kender *buukschlagen*; det vil sige, det antydes at udtrykket muligvis er lånt derfra.

Der er også en anden mulighed, nemlig at der sigtes til hestens adfærd, når den har mavesmerter: Her kan den finde på at sparke sig

selv i maven, hvad der på tysk også er blevet betegnet med *schlagen*, selv om man i nutidsstandardtysk ville sige *treten* – eller endda *kicken*!

KF

? Hilsen

Hej Mål og Mæle! Kan I oplyse om ordet *hilsen* i den særlige sammenhæng, hvor det afslutter et brev sammen med navnet på afsenderen? Hedder det *Hilsen Lone og jeg* eller ... *mig*?

Hilsen Henrik Larsen, Næstved

! Godt spørgsmål. På redaktionen tænker vi at det mest naturlige er at sige *Hilsen Lone og mig*. Grunden til det er at hvis der kun er tale om én person, vil det mest naturlige – for os i hvert fald – være at sige fx *Hilsen mig* og ikke *Hilsen jeg*. Når det hedder *Hilsen mig*, må det så også hedde *Hilsen Lone og mig*, på samme måde som hvis man siger et postkort til *mig*, hedder det også et postkort til *Per og mig*.

Det er dog ikke alle sprogbrugere der anerkender den logik: En del kunne finde på at skrive – og sige – et postkort til *Per og jeg*. De samme sprogbrugere ville nok også foretrække *Hilsen Lone og jeg*. Brugen af grundformen *jeg* her er en såkaldt *hyperkorrektion*, det vil sige et forsøg på at skrive korrekt dansk der imidlertid mislykkes. Vi er mange der gennem vores barndom har fået at vide at det ikke hedder *mig og min søster* går en tur men *min søster og jeg* går en tur, og formlen *X og jeg*, der egentlig hører hjemme når *X* og

jeg er subjekt i sætningen, overfører nogle sprogbrugere så til andre konstruktioner, fx et postkort til *Per og jeg*.

Spørgsmålet er i øvrigt hvordan vi skal analysere konstruktioner som *Kærlig hilsen Lone*. En umiddelbar tolkning kunne være at vi først bare sender vores hilsen (*Kærlig hilsen*) og bagefter signerer ved at nævne hvem vi er (*Lone*). Ved et pronomen vil det være naturligt at bruge den form vi normalt bruger når pronomenet står alene, altså *mig* (som i *Hvem vil have en is? – Mig!*). Det er også muligt at vi underforstår præpositionen *fra*, altså *Kærlig hilsen (fra) Lone*. Endelig kan det tænkes at vi underforstår et verbum, altså fx *Kærlig hilsen (sender) Lone* – men i så fald bør det ved pronomenen jo hedde *Kærlig hilsen jeg*.

Hilsen TO og KF

? Hvorfor er det kun piger/kvinder af en vis alder og måske endda segment/geografisk placering, der læser så grumme meget? Og hvad er signalet?

Gorm Rasmussen

! Læsp plejer at beskrives som en afvigelse i artikulationen der rammer s-lyde og s-lignende lyde. Det kan fx skyldes mindre defekter i tandsæt eller tungemotorik. Normalt opstår s-lyden nemlig ved at tungen formes til en smal rille, hvor en koncentreret luftstråle kan ramme fortændernes kant og danne en friktionsstøj. Det er afvigelser i denne støjlyd vi kalder

læsp. Helt små børn har endnu ikke finmotorisk præcision nok til at forme den nævnte rille; i stedet har tungebladet en mere flad facon. I en undersøgelse af 84 danske børn i alderen 5 til 9 år fra 2006 fandt man at der hos en femtedel af børnene forekom såkaldt interdental læsp (mellemtandslæsp), der minder om th-lyden i engelsk. Her handler det om en udviklingsrelateret afvigelse, hvor s-lyden typisk fremstår lidt slap, upræcis og mindre skarp.

Noget kunne tyde på at dit øres opmærksomhed har ramt en helt anden udtale af s-lyden, nemlig når tungespidsen danner en ekstra smal rille, der skaber en særlig lys og skarp s-lyd. Fænomenet kaldes addentalt læsp, eller faktisk *ungpige-læsp*, og er beskrevet tidligere i Mål og Mæle af Marie Maegaard (30:4, s. 13-19) og Lars Brink (37:2, s. 5-11). Hvis man kigger på lydens akustiske spektrum kan man se, at energiens maksimum her ligger 1500-5000 Hz højere i frekvens end ved den almindelige s-lyd. Også t-lyden kan være fremskudt og have en højfrekvent støjlyd ved addentalt læsp. Der mangler dog undersøgelser af normen for hvordan s- og t-lyden produceres i dansk, så man kan ikke helt fastslå hvor stor en afvigelse skal være, for at man kan betragte det som et læsp.

Det addentale læsp er interessant på flere måder. Imens mange andre udtaleafvigelser synes at følge *den mindste modstands lov* (taleorganerne sløser helst ikke med unødigt energi i

form af muskelspænding eller overdrevne udsving i bevægelse), så er det addentale læsp en undtagelse fra denne lov. Her er der faktisk tale om en overdreven præcision og distinkthed, hvor man kan sige at tungespidsen gør sig ekstra umage. Funktionen synes at være rent social. Udtalevarianten kan sandsynligvis være med til at signalere identitet, fx hos en person der ønsker at skille sig ud fra mængden, eller markere tilhørsforhold til en gruppe. Det er velkendt at visuelle markører kan kommunikere identitet, eller søgen af den samme, som jo er særligt tydelig i ungdomsårene. Det kan handle om tøjstil, tatoveringer og brede eller smalle øjenbryn. På samme måde kan altså lydlige træk sende signaler om identitet og gruppetilhørsforhold. Det kan være brug af slang, bandeord, lange eller korte sætninger, eller for den sags skyld udtale med brede eller smalle s-lyde.

Det addentale læsp menes at være påtaget. Der var ingen børn i en undersøgelse af Bau og Hutter fra 2006 der havde addentalt læsp og der er ikke noget der tyder på at fænomenet er relateret til den fysiologiske taleudvikling. Lærere og forældre kan beskrive hvordan teenagepiger – bevidst eller ubevidst – kan fravælge det addentale læsp i samtaler hvor de ikke mener det vil være en fordel. At de så påtager lyden i andre situationer, må antages at være fordi udtalen tillægges en positiv værdi. Der findes i dag mange eksempler på det addentale læsp som en tydelig del af udta-

len i Youtube-kanaler, ungdomsudsendelser i fjernsynet og reklamer der henvender sig til unge.

Det er nu ikke kun unge kvinder der bruger addentalt læsp. Flere undersøgelser beskriver fænomenet også hos homoseksuelle mænd. Holdningsundersøgelser gennem lyttetest har vist at mænd der bruger addentalt læsp bliver opfattet som yngre og mere feminine. Dette var

også tilfældet i en dansk undersøgelse af Møller & Yttrup fra 2006. Interessant at bemærke i denne undersøgelse var at samtlige talere, både mandlige og kvindelige, blev opfattet som mindre intelligente når de talte med addentalt læsp end uden. Samtidigt blev flere af talerne også bedømt som mere attraktive, selvsikre og interessante.

*Jenny Iwarson,
ph.d. og lektor
i audiologopædi,
Institut for Nordiske studier og
Sprogvidenskab,
Københavns Universitet*

mål+mæle

GRUNDLÆGGERE: †Erik Hansen og Ole Tøgeby.

ISSN 0106-567XP.

Hjemmeside: www.målogmæle.dk

Mål og Mæle udgives i samarbejde med Institut for Engelsk, Germansk og Romansk samt Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab ved Københavns Universitet.

REDAKTION: Ken Farø og Thomas Olander.

VIDENSKABELIGT PANEL: Kasper Boye, Carsten Elbro, Holger Juul, Jørn Lund og Eva Theilgaard Brink.

LÆSERPANEL: Anders Bay, Jørgen Buur Jakobsen og Karsten Matzen.

REDAKTIONSSEKRETÆR: Lene Vinther Jensen.

ILLUSTRATOR: Hartmut Stockter.

TYPOGRAFISK DESIGN: Henrik Birkvig.

SKRIFT: FF Olsen.

SATS: Sven Elbro.

TRYK: Publikom – Københavns Universitet.

EKSPEDITION OG ABONNEMENT: Blad og plakat kan fås i Netbutikken via www.målogmæle.dk eller hos Publikom, Københavns Universitet, Karen Blixens Vej 4, 2300 København S. Tlf. 35 32 91 61.

Mål og Mæle udkommer 3 gange pr. år-gang, og abonnementsprisen er 170,00 kr. i Danmark.

Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til Mål og Mæle sendes til: redaktion@maologmaele.dk

Side 9-etymologien:

Pensel og penicillin

Vi kender alle sammen situationen: Man hjælper sin sproghistorisk interesserende ven med at male og opfordrer ham på et tidspunkt til at dyppe penslen. Så rødmer han og ser helt forkert ud i ansigtet. Men hvorfor? Dagens side 9-etymologi begynder over bæltestedet, men bevæger sig langsomt nedad.

Mange bruger rask væk ord som *pensel* og *penicillin* uden at tænke over det, men det er kun fordi de ikke er sproghistorikere. Det starter ganske uskyldigt: *Pensel* er via middelnedertysk lånt fra oldfransk *pincel* ›pensel‹, der også er lånt til engelsk som *pencil* ›blyant‹. Det oldfranske ord er nedarvet fra latin *pēnicillus* ›pensel‹. Det er denne betydning der ligger til grund for skimmelsvampeslægten *Penicillium*s navn – svampene ligner små pensler. Da Alexander Fleming opdagede at disse skimmelsvampe har en særlig evne til at slå bakterier ihjel, fandt han i 1929 på navnet *penicillin*.

Men hvad er så historien bag latin *pēnicillus* ›pensel‹? Jo, det betyder egentlig ›lille hale‹ og er en diminutiv (formindskelsesform) til latin *pēnis*, der betyder ›hale‹ og – ja, ›penis‹.

Og nu begynder det at ligne noget. *Penis* er faktisk et sproghistorisk interessant ord! Det kommer af et ældre **pesnis* (asterisken betyder at

formen er rekonstrueret) til en urindoeuropæisk rod **pes-*, der genfindes i græsk *péos* ›penis‹ og sanskrit *pásas-* ›penis‹, begge fra **pésos*.

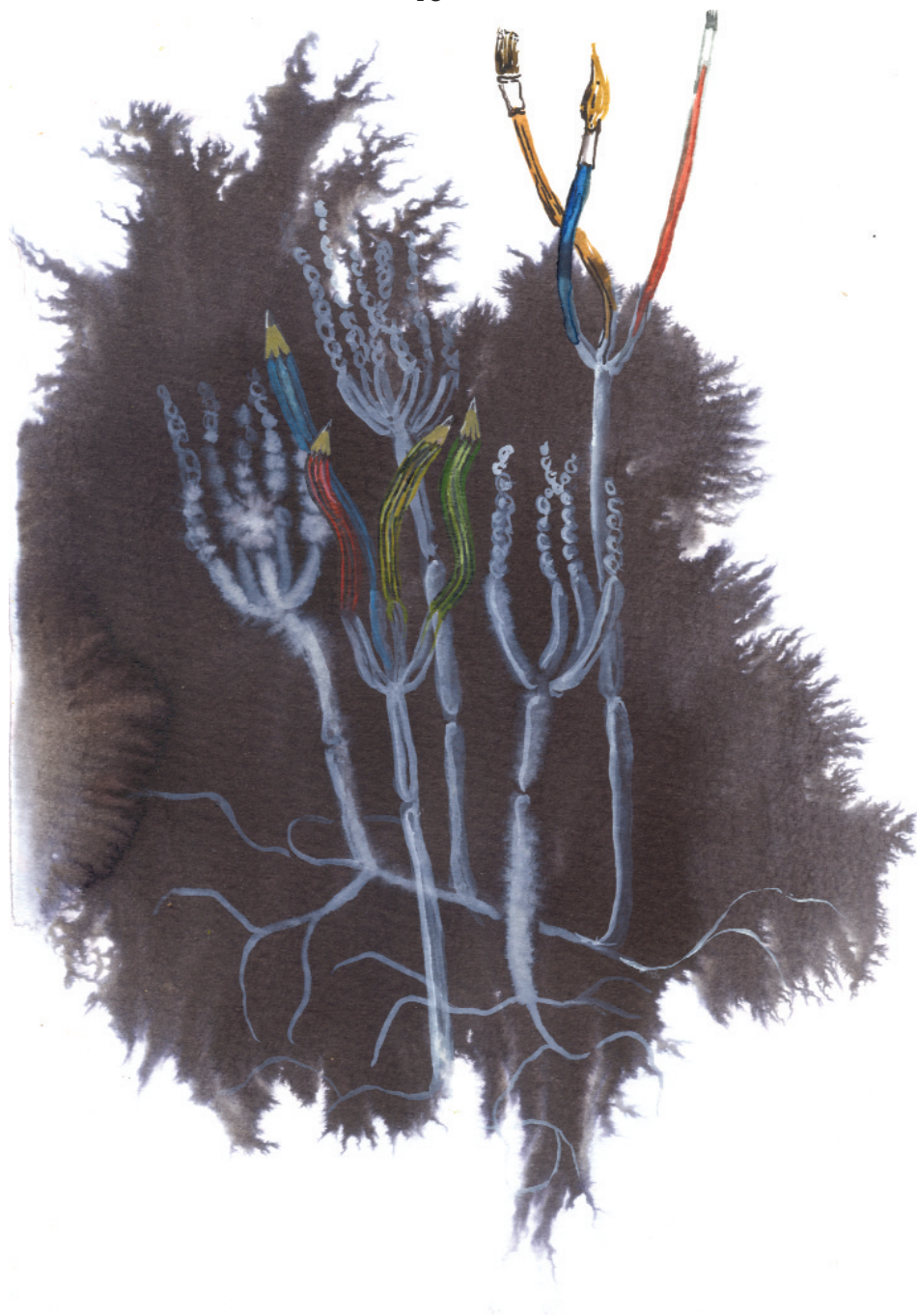
I hittitisk finder man et beslægtet ord *pešn-*, men her betyder det ›mand‹. Nogle anser betydningen ›penis‹ for at være den oprindelige, og der er så sket en betydningsændring i hittitisk fra ›penis‹ til ›mand‹, måske via ›en der har en penis‹. Men man kunne jo også forestille sig at den oprindelige betydning faktisk var ›mand‹, og at denne betydning så var bevaret i hittitisk. Så ville der foreligge en betydningsforskydning fra ›mand‹ til ›penis‹ i et fælles forstadium til latin, græsk og sanskrit. Og det er vel ikke utænkeligt – jf. dansk ›tissemand‹, der jo er kommet noget af vejen.

Det er fascinerende at vi i dag med stor sandsynlighed kan rekonstruere hvordan folk for 5.000 år siden gik rundt og sagde ›tissemand‹ til hinanden. Men måske er det ikke overraskende at dette begreb fyldte meget i samtalerne: Da udbredelsen af indoeuropæiske sprog følges ganske nøje ad med bestemte varianter af Y-kromosomet, må de gamle indoeuropæere have været rigtig gode til at bruge deres **pésos*’er til andet end at urinere med.

Men tænk lige over etymologien

en ekstra gang inden du frejdigt
opfordrer nogen til at dyppe penslen!

TO

Argentinadansk:

De dansktalende samfund i Argentina

Af Jan Heegård Petersen og Jon Albris

Under den store europæiske udvandringsbølge til Den Ny Verden 1850-1920 valgte godt 13.000 danskere at udvandre til Argentina. Ca. 8.000 af dem blev og slog rødder i landet, og omkring 50.000 argentinere kan derfor i dag regne sig for efterkommere af danske udvandrere. Langt de fleste er helt assimileret ind i argentinsk kultur, men en del af dem holder stadig fast i danske traditioner – og i det danske sprog.

I en miniserie på tre artikler vil vi fra forskningsprojektet *Danske Stemmer i USA og Argentina* beskrive det danske sprogsamfund og det danske sprog i Argentina. I den første artikel fortæller vi om sprogsamfundet, informanterne og kolonihistorien som informanterne selv beretter om den. I den anden artikel fortæller vi om de forandringer der er sket i ordforrådet i »argentinadansk«, og i den tredje fortæller vi om forandringer i den danske grammatik.

Danske stemmer i Argentina

Det er en del af forskningsprojektet »Danske stemmer i USA og Argentina« at indsamle prøver på det danske talesprog i Argentina, lægge disse prøver ind i et søgbart korpus hvor al tale er »oversat« til skrift, og på baggrund heraf beskrive »argentina-

dansk«, dvs. dansk talt af efterkommerne af danske udvandrere.

Projektet har foretaget tre rejser til Argentina 2014-2015, hver af en måneds varighed, hvor vi har lavet interviews med i alt 130 dansktalende argentinere. Korpusset, som optagelserne indgår i, huses af Institut for Nordiske Studier ved Københavns Universitet. Det er tilgængeligt for sprogforskere såvel som historikere, antropologer og andre med forskningsformål.

Langt de fleste af informanterne på optagelserne er mellem 60 og 80 år gamle; den yngste er 43 år, den ældste 103 år. Tyngden i den høje ende af aldersspektret afspejler forskningsprojektets primære fokus: Nemlig at undersøge om der er nogle særlige kendetegn ved det dansk der har udviklet sig siden det så at sige rejste hjemmefra og levede videre i de spansktalende omgivelser. Dette kan kun ældre personer der er opvokset med dansk og har brugt det i deres ungdoms- og voksenår, hjælpe os med at give et svar på. Siden 1970'erne er dansk nemlig ikke i samme grad blevet givet videre til børnene, og de fleste efterkommere af de danske indvandrere, unge som ældre, taler i dag udelukkende eller fortrinsvis spansk.

Udvandrerne

De første danske udvandrere til Argentina var fortrinsvis fra Lolland og Sydhavsøerne. Gruppen var ansporet af pioneren Juan (Hans) Fugl, som kom fra Lolland, og som for danskargenterne i dag udgør en *founding father*. De første udvandrere bosatte sig især omkring byen Tandil, hvor der stadig er synlige danske islæt, fx den danske kirke, en dansk afdeling på kirkegården og en monumental statue af Juan Fugl.

Senere udvandrere kom fra hele Danmark, men især fra Midt- og Nordjylland og København. De bosatte sig fortrinsvis på pampaen syd for Tandil, i det der skulle komme til at udgøre *Danskertrekanten*, og i Buenos Aires. Senere, omkring 1920-1930, flyttede nogle af disse mod nord for

Danskernes *founding father*, Juan Fugl, med møllehjul ved Tandil.

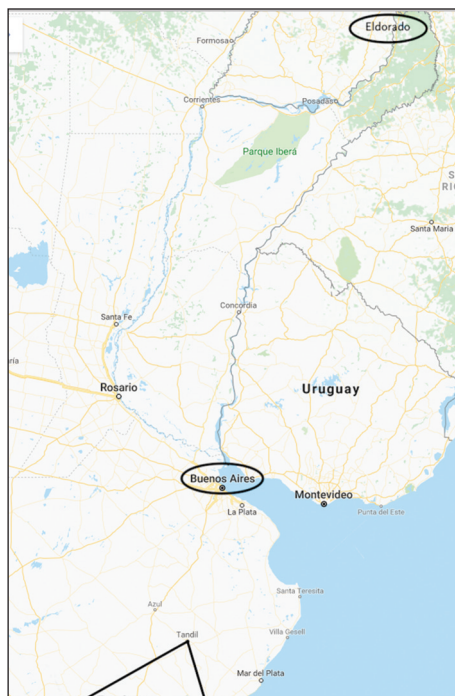
»Den Lille Havfrue«, Dama del Mar, i Necochea.

at kolonisere området omkring *Eldorado*. Vi har optagelser med i alt 93 personer fra *Danskertrekanten*. Der er helt sikkert langt flere herfra der kan dansk, men det vides ikke præcis hvor mange.

Danskertrekanten

Den danske bosættelse i *Danskertrekanten* er den suverænt største af de tre, og den har været særdeles levedygtig og præget af stærke netværk. De danske udvandrere oprettede således tidligt et gensidigt forsikringssselskab til forsikring mod fx skader på afgrøder ved haglstorme, og man ydede lån til hinanden og søgte at hjælpe nytilkomne danskere som jordbrugere, inden for mejeribranchen eller som håndværkere.

Danskertrekanten har dog ikke

Det nordøstlige Argentina med de største danske bosættelser Buenos Aires, i Danskertrekanten på pampaen og i Eldorado i nord (fra Google Maps).

været et slaraffenland. Der lå et hårdt arbejdsliv med flid, nøjsomhed og afsavn bag eksemplerne på økonomisk succes. Mange har været ofre for de skiftende økonomiske forhold i Argentina og har måttet afstå jorden eller virksomheden for at kunne ernære sig på anden vis.

Den protestantiske tro står også i dag stærkt de steder hvor der har været danskere. Der er danske kirker i Tandil og Necochea, og et kapel i Tres Arroyos, hvor der også er en

stor protestantisk, danskdomineret kirkegård. Danskertrekanten har desuden været centrum for et stærkt foreningsliv der har omfattet bl.a. håndbold, roning, gymnastik og dansk folkedans. Lidt nord for Necochea, i Lumb, findes det stadig aktive samlingssted *Dannevirke*.

For de første udvandrere har skolegang på dansk været et vigtigt element i både børneopdragelsen og i den videre dannelse. I Gowland vest for Buenos Aires oprettede udvandrerne en dansk højskole, der i en lang periode fungerede som base for sommer- og vinterskoler. Og lidt uden for Cascallares, vest for Tres Arroyos, etablerede de en dansk kostskole, *Den Danske Skole i Cascallares*, hvor rigtig mange dansk-argentinske børn har tilbragt deres grundskoleår. Den danske skole fungerede i mange år også som base for den vigtige institution *Los Ocho Días*, »De otte dage«, som har været organiseret som et årligt højskoleophold omkring foredrag på dansk og spansk, kulturelle aktiviteter og socialt samvær. Den danske skole er siden blevet afhændet til den argentinske stat, og højskoletræffet er nu videreført som *Los Cinco Días*, »De fem dage« og finder sted på et nedlagt gods, en *estancia*, nær Tandil. Der er desuden i de danske foreninger en lang tradition for at invitere en kendt dansker på foredragsturne rundt i de danske miljøer – fx har Bertel Haarder, Carsten Jensen, Niels Helveg Petersen, Anker Jørgensen og Poul Hartling været gæstetalere.

Foredragene holdes på dansk – og de ledsages af dansknationale sange og bespisning i form af pålæg på brød, frikadeller og citronbudding eller æblekage.

Danskerne i Buenos Aires

Siden den første udvandringstid har danskere også slået sig ned i og omkring den argentinske hovedstad for at etablere sig i selve storbyen med dens udbud af fx industrielt arbejde, handel og håndværksindustri. I en pulserende og dynamisk storby som Buenos Aires har danskerne naturligt integreret sig med det omgivende samfund. Men samtidig har de forsøgt at fastholde dansk kultur og religion. Således hører man i

Den danske kirke i den gamle bydel San Telmo i Buenos Aires.

Alteret i den danske kirke i den gamle bydel San Telmo i Buenos Aires. Den sigende altertekst lyder: »Dersom jeg lader dem fare fastende hjem, vil de vansmægte paa Vejen. Nogle af dem er jo kommet langvejs fra.«

interviewene fortællinger om det sociale liv – og festerne – i Den Danske Ungdomsforening og i Den Skandinaviske Roklub i Tigre nord for Buenos Aires. Centralt for mange i Buenos Aires står også Den Danske Kirke i bydelen San Telmo. Kirken huser ud over kirkerum også et dansk bibliotek, bl.a. med en samling af lokalhistoriske skrifter, samt en fællessal hvor der stadig afholdes sociale sammenkomster, ikke mindst i den særdeles aktive danske folkedanserforening.

Det nøjagtige antal efterkommere

af danskere i Buenos Aires kendes ikke. Vi har optagelser med 17 personer.

Skovdanskerne

Der har været danskere i det der skulle blive Eldorado i provinsen Misiones siden den industrielle kolonisering af dette klimamæssigt barske argentinske jungleområde begyndte i 1920'erne. To danskere, Carl Engwald og Oluf Johansen, var med deres familier blandt de første pionerer i koloniseringen af denne del af den argentinske jungle. Deres og andre danskeres indflydelse ses tydeligt i byen den dag i dag, fx i

form af mindsten, et bygningskompleks kaldet *Casas de Johansen*, et Dansk Hus, *Casa Danés*, midt i byen, forsamlingshuset *Haabet* og vejnavne som *Christiansen* og *Dinamarca*.

De danskere der slog sig ned i Eldorado, var overvejende født i Argentina, typisk i Danskertrekanten af danske forældre, hvor den gode jord var blevet opkøbt i 1920'erne, og mulighederne for at etablere sig og skabe sig et økonomisk uafhængigt liv derfor var mindre. Man foretrak at invitere bosættere der kendte til at leve i Argentina og var vant til at »tage fat«. Dette var ikke altid tilfældet med immigranter der kom direk-

Forsamlingshuset Haabet i Eldorado.

te fra Danmark. Flere af vores informanter beretter at nybyggerne i Eldorado lod sig lokke af udsigten til »det grønne guld«, dvs. dyrkningen af yerbaplanten der bruges til den argentinske nationaldrik *mate*. »Propagandaen«, som vores informanter omtaler hvervekampagnen, fortalte imidlertid ikke om det slidsomme liv med at rydde den vilde jungle og etablere hjem i skovrydninger hvor kryb, insekter, vilde dyr og febersygdomme var en del af hverdagen.

Danskerne har aldrig været tal-mæssigt dominerende i Eldorado, hvor der til gengæld var en meget stor koloni af tysktalende, og den dag i dag kan man høre tysk på gaden i Eldorado. Omkring 30 danske familier flyttede til Eldorado i 1920-40'erne, dvs. 150-200 danskere. I modsætning til Danskertrekanten og Buenos Aires har der aldrig været hverken dansk skole, kirke, menighed eller særlige danske foreninger. En lille og solid kerne har dog holdt dansk kultur og det danske sprog i live. Vi anslår på basis af oplysningerne fra informanterne at der er ca. 15 personer tilbage i Eldorado der kan tale dansk; heraf har vi optagelser med 11.

Feltarbejdet

Vores indgang til det danske sprog-samfund i Argentina har været via personlige netværkskontakter i Argentina og i Danmark – foruden gennem den danske kirke i Buenos Aires og den danske ambassade. Vi havde på forhånd udarbejdet en database med kontaktpersoner, og gen-

nem dem har vi fået kontakt til yderligere personer, som så igen har foreslået andre interviewkandidater osv. Ved hjælp af denne »ringe i vandet-metode« har vi efterhånden fået etableret et stort antal kontakter, som så har dannet basis for de i alt 130 personer vi har lavet optagelser med.

Optagelserne består af såkaldte »sociolingvistiske interviews«, som er »semistrukturerede« samtaler mellem to personer, hvor intervieweren er den spørgende. Interviewet er semistruktureret fordi interviewerens på den ene side har en spørgeguide som kan få samtalen til at glide lettere og sikre at man får oplysninger om bestemte forhold. På den anden side er metoden åben for at informanterne fortæller længere historier eller detaljeret om visse forhold.

Til optagelserne anvendte vi primært headsetmikrofoner, som man kender det fra tv-programmer, for at få optagelser der er bedst mulige til *fonetiske undersøgelser*: en let metalbøjle hæftet på ørerne og mikrofonen placeret tæt på personens mund. Dette har nogle gange været akavet og måske endda ubekvem for informanterne. Men det giver perfekte optagelser til fonetiske analyser, og vi har altså på dette punkt prioriteret det videnskabelige højt. Ser vi bort fra forhold der har været uden for vores kontrol, såsom trafikstøj, gøende hunde, larmende køleskabe og ventilatorer og lignende benspænd, er vores optagelser således af særdeles høj lydmæssig kvalitet. Også ind-

holdsmæssigt er optagelserne gode. Mange interviews varer 1½ time eller mere, hvad der afspejler en stor fortællelyst og deltagelse fra informanternes side. Det er vores klare opfattelse at mange informanter har benyttet lejligheden hvor de selv var i centrum, til at fortælle deres livshistorie, som samtidig også er en del af kolonihistorien.

Det danske sprogs status i Argentina

Næsten alle vores informanter har lært dansk som børn i hjemmet, og de har dermed dansk som modersmål. Nogle informanter beretter endda at deres mødre eller bedstemødre som var indvandrede fra Danmark, var dårlige til spansk og aldrig fik det lært tilstrækkeligt. Det var ikke nødvendigt i dagligdagen langt ude på landet. Nogle har lært spansk sideløbende af tjenestefolk eller legekammerater, og alle er kommet til at beherske spansk i løbet af deres skoletid. Alle informanterne er således tosprogede, og de kan ubesværet skifte mellem dansk og spansk.

Dansk har indtil for nogle år tilbage været det dominerende sprog i danske sammenhænge, dvs. ved møder i klubber og i kirkelige forbindelser, men det har været forskelligt hvor meget dansk har været brugt i hjemmene. Siden et tidspunkt i 1970'erne ser der ud til at være indtruffet en holdningsændring i mange familier til at spansk blev *hjemmesproget*. Denne ændring hænger uden

tvivl sammen med at opbakningen til dyrkelsen af de danske værdier begynder at svækkes, og grundlaget for at opretholde den danske skole i Cascallares begynder at smuldre.

Det interne sammenhold, som i nogle tilfælde – i hvert fald i Danskertrekanten – medførte at fx ægteskab med en »argentinere«, dvs. en argentinere af latinsk afstamning, var ildeset, kunne ikke længere opretholdes. Det sociale pres for integration med det omgivende samfund blev for stort, »det gik jo ikke længere med kun at være dansk«, som en af informanterne så rammende formulerer det. Det blev derfor nu set som ekskluderende fra det øvrige samfund at sende sine børn i en danskpræget skole.

I dag bruges dansk kun i meget begrænsede sammenhænge – »alt går på spansk nu«, som det lyder. Guds-tjenesterne i de tre kirkemenigheder Tres Arroyos, Tandil og Buenos Aires foregår på spansk, enten af hensyn til ikkedansktalende medlemmer af trossamfundene, eller fordi præsterne ikke kan dansk. Sprogbrugen ved sociale arrangementer og i foreningsregi er hovedsageligt spansk idet der her ofte også deltager ikkedansktalende gæster og familiemedlemmer. Nogle informanter fortæller dog at de godt kan finde på at slå over i dansk når »andre ikke skal forstå hvad vi siger«. Men dansk forstås stadigvæk uden problemer, så længe man taler velartikuleret og uden for mange moderne engelske låneord.

Enkelte personer gør noget aktivt

for at holde deres sprogkompetencer i live, både aktivt og passivt. Mange kvinder i Danskertrekanten får stadig *Familie-Journalen* eller *Ude og Hjemme* tilsendt fra Danmark. Ugebladene går på omgang, og især madopskrifterne læses opmærksomt; *kogebogsdansk* er således i høj grad i live i Argentina. Nogle af mændene har holdt danske landbrugsmagasiner og er fortrolige med danske fagudtryk inden for landbrug. Også nye medier som Facebook og Skype bidrager til fortsat sprogbeherskelse idet mange er i fast kontakt med dansktalende slægtninge i Danmark. Og nogle fremhæver – med berettiget stolthed – at de løser danske krydsogtværser. En enkelt informant har endda undskyldt over for os at det blot er børnekrydsordene og ikke de svære hun løser.

Særligt bemærkelsesværdigt er et initiativ hos den lille gruppe kvinder i Eldorado. De mødes nemlig en gang om måneden, hvor de øver sig i at tale dansk. Det beskrives som en hyggeaften af en informant:

Så morer vi os, for vi skal finde de ord, vi ikke kan huske, og så skal vi alle sammen sætte vores hoved i blød: Hvordan siger man det? Og så kommer vi til at grine af os selv, *pero* [: men] vi kan *más o menos* [: mere eller mindre] ordne os med at snakke.

Denne informant har nogle typiske måder at være påvirket af spansk på, og det kommer vi nærmere ind på i de næste artikler. Men udsagnet er

flydende fremført, og det afspejler den vigtighed dansk har haft i de danske kolonier.

Hvordan lyder det så, argentina-dansk? Ja, det er ikke så let at give et kort svar på. Men det lyder ikke som et sprog der er blevet tillært i en sen alder. Det har et klart modersmålspræg over sig. Bortset fra det kan det lyde på mange forskellige måder. Nogle informanter har en udpræget fynsk eller jysk accent, andre en københavnsk. Nogle har en sætningsmelodi der kendes fra Danmark, andre har en sætningsmelodi der ikke umiddelbart er til at stedsbestemme. Nogle informanter er nærmest ikke påvirket af spansk, andre er tydeligt påvirket, både mht. lydene, ordbøjningen og syntaksen.

Spørger man informanterne selv om deres dansk er særpræget, får man som oftest svaret »ja, vi taler jo det gamle dansk« eller »vores sprog er det gode gamle jyske«. Det er dog en sag med modifikationer. Nogle informanter bruger godt nok ord som nu er ude af brug, fx *skidtspand* for »skraldespand«, *tornyster* for »rygsæk« og *isskab* for »køleskab«. Og sproget bærer – naturligvis – heller ikke præg af de lydlige udviklinger der i Danmark har taget fart siden 2. verdenskrig (se *Mål og Måle* 36(1) s. 24-30 og 37(2) s. 5-11). Man skelner således mellem *ret* og *rat*, man har æ-udtale og ikke a-udtale i et ord som *lærer*, og man har stadig forskel på *u* og *o* efter *r*, fx i *rude* og *russer*. Engelske låneord og udtryk høres

også sjældent. Men ingen taler udpræget dialekt, og der er bestemt heller ikke noget kunstigt-gammelt »Matador-dansk« over informanternes sprog. Fx afsnubber de lyde og stavelser på samme måde som vi kender det.

Samlet set fremstår argentina-dansk som ret heterogent både hvad angår graden af nedarvet dialekt og graden af påvirkning fra spansk. Selv ægtefolk gennem 50 år kan have meget forskelligt lydende dansk. I to tilfælde har vi oplevet at ægtemanden har talt hvad der lyder som tydeligt jyskpræget dansk mens hustruen har brugt flere spanske låneord, været mere påvirket i grammatikken og talt mere tøvende. Fraværet af en

ensartet måde at tale på er bemærkelsesværdig. Selvom der er visse spanske elementer i sproget der går igen og deles af mange, er der ikke noget der tyder på at vi kan tale om argentinadansk som én ensartet sproglig størrelse, altså en decideret variant af dansk. Snarere skal vi nok se på argentinadansk som et »kludetæppe« af på den ene side dialektelementer over for rigsdansk, og på den anden side et *spanskpåvirket dansk* over for et »rent« dansk. Det er en fremtidig arbejdsopgave at analysere udbredelsen af dialekttræk. Graden af spanskpåvirkning i det argentinadanske er derimod bedre belyst, og det vil være emnet for de to næste artikler i denne miniserie.

*Jan Heegård Petersen,
lektor, ph.d.
Københavns Universitet*

*Jon Albris,
cand.mag.
ekstern konsulent*

»Vi kan rejse og pille lige så godt som de derude«

Kartoffelavlerdansk i det østlige Canada

Af Karoline Kühl

Citatet i overskriften vil sandsynligvis efterlade læseren i tvivl om hvad denne artikel handler om. Ytringen er nordamerikansk dansk som det tal(t)es i den lille by New Denmark i provinsen New Brunswick i det østlige Canada, og den handler såmænd om kartoffelavl. New Denmark er et enestående eksempel på en såkaldt dansk sprogø, dvs. et sted hvor dansk sprog er blevet opretholdt længe på trods af presset fra det omgivende sprog engelsk. I New Denmark-dansk kan man finde fossilerede elementer af ældre dansk, som ikke bruges mere i nutidens sprog, og man kan konstatere at der har udviklet sig et særligt register, dvs. en måde at tale på, der karakteriserer de dansk-canadiske kartoffelbønders sprogbrug når de taler om deres arbejde. Denne artikel handler om New Denmark-dansk, og særligt om New Denmark-kartoffelavlerdansk.

New Denmark, Canada

New Denmark, oprindeligt kaldet Hellerup, er det ældste danske »settlement«, altså bosættelse, i Canada. Det blev grundlagt i 1872 da en gruppe på fem familier med syv børn og ti ugifte personer bosatte sig her i provinsen New Brunswick, anført af den danske hvervningsagent Kaptajn Hellerup, som var udsendt af den

canadiske regering for at føre danske immigranter til området. Allerede det følgende år kom der flere danske immigranter til, igen anført af kaptajnen, og igen var der et flertal af bønder og landarbejdere fra Sjælland. New Denmark er altså konsekvensen af målrettet hvervning af danskere. Med *The Free Grants Act* i 1872 gav den canadiske regering bosættelserne mulighed for at »homestead« i egnen: Alle immigranter som var ældre end 18 år, kunne erhverve 100 acres land under forholdsvis lette betingelser. Desuden kunne indvandrerne tjene en fastlagt daglig løn ved at rydde skoven. I årene efter 1872 valgte flere danskere at følge de første danske familier. De tidlige immigranter blev senere kaldt »de gamle danskere«, mens de danskere der kom til New Denmark som del af den større udvandringsbølge i 1920'erne og 1930'erne, blev kaldt for »de nye danskere«. I dag har New Denmark ca. 1500 indbyggere. Fra optagelser foretaget i New Denmark i 1982 og 1998 ved vi at der stadig blev talt et flydende og kompetent dansk i byen mere end 100 år efter de første danskere bosatte sig på stedet. Dette er en stor undtagelse idet det generelle mønster for de danske udvandrere til Nordamerika har været at opgive sproget i første eller anden generation.

Hvorfor blev dansk sprog opretholdt så længe i New Denmark?

Den foreliggende artikel bygger på aktuel sprogforskning, der i disse år foregår på Københavns Universitet. Projektet »Danske Stemmer i USA og Argentina« undersøger udvandrerdansk, og optagelserne fra New Denmark er en del af vores database. Vi har optagelser af 39 talere fra stedet: 15 optaget i 1982 af de danske sprogforskere Iver Kjær og Mogens Baumann Larsen og yderligere 24 optaget i 1998 af Christopher Hale fra University of Alberta. Generelt kan man sige om det danske sprog i disse optagelser at det er et på mange måder flydende og kompetent sprog, som er kendetegnet ved træk der er typiske for indlæring af sproget som modersmål (dvs. ikke som andet- eller fremmedsprog), fx en korrekt og varieret brug af modalpartikler (fx *det var før min tid jo*) og bandeord (fx *ja, jeg er sgu ikke sikker på hvad år de kom*). Ikke desto mindre er indflydelsen fra engelsk også tydelig, fx i form af indlånte engelske ord.

På grund af den store forskel der er mellem opretholdelsen af det danske sprog i New Denmark og det forholdsvist hurtige tab af sproget i resten af Nordamerika, er det værd at dykke lidt ned i de faktorer der har bidraget til opretholdelsen af dansk i New Denmark. I modsætning til den øvrige danske indvandring til Canada på det tidspunkt, som byggede på sekundær migration, dvs. på udvandrere der først var taget til USA og

senere rejste videre til Canada, blev New Denmark til som resultat af direkte migration fra Danmark. Dette har sikkert bidraget til at dansk sprog er blevet opretholdt i bosættelsen i over 100 år, fordi der derved kom en tilstrømning af »rent« dansk til byen.

En anden årsag til opretholdelsen af sproget er den stedfasthed, som de danske immigranter i New Denmark udviste, dvs. at de og deres efterkommere i vid udstrækning er blevet boende på stedet. Dette kan ses ved at der er nogle af New Denmarks beboere der kan spore deres slægt tilbage til de allerførste familier, og at mange familier har kendt hinanden i flere generationer. Stedfastheden i New Denmark er et helt andet mønster end den høje grad af geografisk og social mobilitet, som de danske immigranter ellers udviste i Nordamerika, og som blev ledsaget af hurtigt sprogtab.

En yderligere faktor som har bidraget til opretholdelsen af dansk, er de tætte sociale netværk blandt dansk-canadierne i New Denmark: De 39 talere som vi har optagelser af, er forbundet med hinanden gennem familieband, venskab og naboskab. Mange nævner hinandens børn og forældre, og to talere fortæller at deres bedstefædre var barndoms-kammerater. Mange af talerne har gået i skole sammen og har deltaget i de danske sommerskoler som den lutherske kirke organiserede i nogle år. Flere har også været medlemmer i New Denmarks Danske Ungdomsforening eller den Danske Kvinde-

forening. De deltager stadig i fælles aktiviteter såsom gudstjenesterne i enten den lutherske eller den anglikanske kirke og kommer sammen i forskellige sociale sammenhænge, fx i frivilligt arbejde i stedets lille immigrantmuseum, New Denmark Memorial Museum. Man får desuden indtryk af et større dansktalende netværk i byen der rækker ud over selve optagelserne, idet talerne i interviewene tit refererer til andre (ikke-optagne) personer med danske navne (fx »nede der hvor Hans' forældre boede«). I interviewene fortælles også om lokale traditioner der er særlige for New Denmark: Den ene tradition vedrører en specifik måde at ringe med kirkeklokkerne i forbindelse med en begravelse: Kirkeklokkerne skulle ringe første gang 2 timer før begravelsen, så folk fra gårdene uden for byen kunne nå at komme. Desuden skulle klokkerne ringe på en særlig måde, alt efter om det var en mand, en kvinde eller et barn der skulle begraves. Den anden tradition er en skik med at sætte løvgrene i vejkanterne uden for gårdene når et begravelsesoptog skulle passere. Begge traditioner er nu blevet opgivet, men det at de har været alment kendt og brugt, implicerer eksistensen af et tæt vævet samfund som er godt grundlag for bevarelsen af et sprog. Andre kendetegn for et selvbevidst dansk miljø er de danske vejnavne i og omkring New Denmark (fx King Christian Road, Christensen Road, Hansen Crossing Road, Klokkedal Hill Road), de førnævnte

danske institutioner (den lutherske kirke, Dank Ungdomsforening og Dansk Kvindeforening, immigrantmuseumet) og ikke mindst en vis fjendtlighed over for de omgivende franskcanadiere, som en af talerne sætter ord på i citatet nedenfor:

så fik vi jo meget at gøre med franskmændene. Se, hernede over hvor I kører over åen, der så øh det er Frankrig jo helt op til Québec eller hele Québec. Og det er fransk, det hele. Jeg tror ikke det er en dansk farm ja det er én dansk farm left derude (pause) ellers har de købt danskerne ud. [...] vi har skam en – Givskud hed han – hans – han er en stor farmer. Han øh men ellers øh ellers er det alt sammen – hvis det – de købte alting, hvad de kunne få fat på, franskmændene. Det gjorde de, se, vi øh vi blev jo skuffede her på de her knolde

(HNI, født i 1905 i Danmark, optaget 1998)

Fjendtligheden over for franskcanadiere lader til at have rod i en fortælling om at danskerne målrettet blev ledt til egnen for at være et bolværk mod den frankofone bosættelse i området. Til trods for at historisk forskning ikke har fundet beviser for en sådan plan, er fortællingen stadig levende i danskcanadiernes fortællinger 100 år efter deres forfædre bosatte sig i området. Generelt synes fortællingen om forfædrenes bosættelse og det hårde liv gennem de før-

ste år at være en stærk og forbindende fortælling, som mange refererer til eller genfortæller i optagelserne, og som skaber en stærk samhørighed i det danske samfund i New Denmark.

Kartoffelavlerdansk

Mange af de mandlige talere som er blevet optaget i 1982 eller 1998 i New Denmark, har arbejdet inden for landbruget, især inden for kartoffelavl. De fleste af kvinderne har ikke været udearbejdende, men har også arbejdet på gården og i husholdningen. Netværket blandt New Denmark-kartoffelavlerne lader til at være særligt stærkt – de kender hinanden som kollegaer, ansatte og arbejdsgivere i kartoffelavlbranchen. Den ene af interviewerne, Christopher Hale, spørger ind til arbejdsprocesserne omkring kartoffelavl. Herved afdækker han en konsistent måde (et funktionelt register) at omtale disse processer på i New Denmark-dansk: Kartoffelavl eller -dyrkning omtales med verbet at rejse, jf. eksempel (1):

① Interviewer: *Hvad dyrkede du på farmen dengang?*

Taler: [...] *vi rejste kartofler dengang* (LKU, mand, født 1920 i New Denmark, 3. generation)

Det danske verbum *rejse* har to betydninger, med en sproghistorisk forskellig oprindelse: Den ene betydning »at rejse« i betydningen »at bevæge sig fra et sted til et andet«

kommer fra middelnedertysk *re(is)en*, mens *rejse* i betydningen »oprette, skaffe, løfte sig« (rejse penge, rejse en diskussion, rejse en bygning, rejse sig op) stammer fra gammeldansk. Til trods for at det engelske verbum *raise* deler nogen betydning med sidstnævnte *rejse* (*to raise potatoes* »at dyrke kartofler«), bruges dansk *rejse* ikke i sammenhæng med afgrøder. Det er tydeligt at New Denmark-talerne har overført det engelske verbs betydning og argumentstruktur til *rejse* således at konstruktioner som *vi rejste kartofler* er helt upåfaldende i New Denmark-dansk. *rejse* bruges ikke kun i forbindelse med afgrøder, men også til at beskrive avl af dyr, jf. eksempel (2)

② *han kunne voldsomt godt lide at have hest og føl, han plejede at rejse nogle*

(GOH, mand, født i 1932 i New Denmark, 3. generation)

Et andet verbum, som er karakteristisk for New Denmark-kartoffelavlerdansk, er *gro* i forbindelse med en afgrøde, jf. eksempel (3)

③ *da jeg farmede, groede vi ikke så mange acres, som de gør nu*

(taler JLS, mand, født i 1917 i New Denmark, 2.-3. generation)

Lighederne mellem dansk *gro* og engelsk *grow* er store, både i form, udtale og betydning, men de deler ikke betydningen »dyrke, avle«, som engelsk *grow* også dækker over. New

Denmark-kartoffelavlerner har dog fusioneret verberne, således at *gro* nu også dækker over denne betydning og kan bruges som i eksemplet foroven. Det er påfaldende at de danske verber *dyrke* og *avle* kun bruges en enkelt gang hver i løbet af alle optagelserne. Det implicerer at New Denmark-verberne *gro* (en afgrøde) og *rejse* (en afgrøde eller dyr) har erstattet *dyrke* og *avle*.

digge kartofler er et tredje verbum som er karakteristisk for New Denmark-kartoffelavlernes funktionelle register. Det består af stammen fra det engelske verbum *digg-* sat sammen med dansk verbalfleksion (-er, -ede, -et), og det bruges med eller uden verbalpartiklen *ud* (fx *digge kartofler ud af jorden*). Betydningen er at »høste kartofler«, men med en specifik maskine, som enten kan være trukket af heste eller af en traktor. Tilsvarende kan *digge kartofler* også kombineres med måde, jf. (4) og (5):

④ *de bliver blandt andet digget med et team*
(taler REY, født 1921 i New Denmark, 3. generation)

⑤ *så diggede vi med en øh med en traktordigger som diggede kartoflerne ud af jorden*
(taler STR, født 1928 i New Denmark, 3. generation)

Taget i betragtning at dansk har mange verber der viser morfologisk og fonologisk lighed i deres orddan-

nelsesmønster med *digge* (fx *nikke, ligge, rigge, tigge*), er det ikke forbavsende at New Denmark-dansk har integreret *digge kartofler* uden problemer. *Digge kartofler* og *høste kartofler* optræder begge i New Denmark-dansk, men *tage kartofler* op gør ikke. Det lader altså til at New Denmark-dansk har udviklet et nyt system af over- og underbegreber til at beskrive kartoffelhøst: *høste kartofler* er det overordnede begreb, mens *digge kartofler* er et underbegreb, som beskriver kartoffelhøst ved hjælp af en *potato digger*. *digge* har sin oprindelse i en nødvendig udvidelse af ordforrådet, idet den canadiske måde at dyrke kartofler på ikke er dækket af det (ældre) danske landbrugsregister, som immigranterne havde med sig fra Danmark – hverken med henblik på metoderne eller processerne i kartoffeldyrkningen. For eksempel fortæller mange af talerne om arbejdet i de såkaldte »kartoffelhuse« langs jernbanen om vinteren. Her blev kartoflerne læsset af efter høsten, lagret, fyldt i sække og læsset på jernbanen til videre transport. Kartoffelhuse eller -kældre fandtes og findes også i Danmark, men konstruktionen af New Denmark-kartoffelhusene og arbejdsprocesserne var canadiske. Derfor har der været brug for nyt ordforråd.

Et fjerde verbum som bruges i landbrugssammenhæng i New Denmark-dansk, er *pille*, nogle gange i kombination med verbalpartiklen *op* samt nogle gange kombineret med information om fx måden som fx

pille med hånden eller *pille i baljer*. Verbet, som i denne betydning ›at samle, at tage op, at høste‹ ikke længere er i brug i nutidens dansk, er et levn fra historisk sjællandsk landbrugsdialekt (jf. Ordbog over det dansk Sprog 1936, bind 16, og Ømaalsordbogen 2008, bind 9, stikord *kartoffel*). Verbet forekommer i flere forskellige landbrugssammenhænge i New Denmark-optagelserne, jf. eksemplerne (6)-(7), men fx også i betydningen ›at samle‹ som i *pille jordbær*.

⑥ *en maskine som piller kartoflerne op* (taler STR, født i 1928 i New Denmark, 3. generation)

⑦ *vi hjalp med at rake kartofler og pille sten* (taler RUH, kvinde, født i 1930 i Drummond, 2. generation)

⑧ *hun pillede jordbær langs med vejen* (LKU, mand, født 1920 i New Denmark, 3. generation)

Det er interessant at se at *pille op* også bruges for ›at lære (op)‹ i New Denmark-dansk, fx *pille engelsk op* i betydningen af ›at lære engelsk‹ eller *han blev pillet op af min far* i betydningen ›oplære‹. Dette implicerer at betydningen af det oprindelige sjællandske dialektverb *pille (op)* er blevet udvidet, sandsynligvis udløst af ligheden med det engelske verb *pick up*, som også kan bruges i betydningen ›at lære‹. Derudover har indflydelsen fra engelsk betydet at ver-

bets oprindelige indskrænkning til kun at blive brugt i landbrugssammenhæng ikke længere gælder.

Nu burde artiklens overskrift – »vi kan rejse og pille lige så godt som de derude« – give mening for læseren: Det kan oversættes til rigsdansk »vi kan dyrke og høste kartofler lige så godt som de derude«. De fire verber som er blevet beskrevet her, forekommer helt umarkeret i talernes sprogproduktion – de er hverken markeret ved tøven eller med pauser som kunne tyde på ordmobiliseringsvanskeligheder, og der er heller ingen af talerne der kommenterer dem. Dette tyder på at de er en naturlig del af New Denmark-dansk, og at talerne ikke er sig bevidst at de ikke svarer til rigsdansk.

Dybfryserdansk

I New Denmark-dansk kan vi finde nogle træk fra ældre dansk der er så godt som udgået af nutidens sprogbrug, men som stadig findes bevaret i udvandrerdanske sprogvarianter. En sådan udvikling kaldes for fossilering. Det er på ingen måde usædvanligt at finde fossilerede – eller »dybfrosne« – sproglige træk i emigrantmiljøer, der er afskåret fra udviklingen i hjemlandet, men fordi vi for dansk ikke har mange af den slags miljøer (som nævnt har de fleste af de danske udvandrere til Nordamerika opgivet dansk hurtigt), er disse fund usædvanlige i en dansk sammenhæng.

Et af disse dybfrosne træk, som samtidig viser sammenhængen i New

Denmark-dansk, er brugen af *kanske*, som er ved at udgå af nutidens dansk og for de yngre generationers vedkommende må betragtes som allerede udgået. Både *kanske* og *måske* bruges i New Denmark-dansk, men vi finder ingen forekomster af *kanske* i resten af den store mængde danske sprogdata fra det øvrige Nordamerika som projektet »Danske Stemmer i USA og Argentina« råder over. Dette tyder på at de dansktalende i New Denmark har udviklet en måde at tale på som er specifik for denne gruppe, og *kanske* er et af de træk, der bidrager til dette gruppesprog.

Et andet fossileret træk er verbet *pleje van* i stedet for *pleje at*, som har samme betydning (*van* er et forstærkende adverbium). *Ordbog over det danske Sprog* noterer i 1952 at brugen af *pleje van* er udgået af brug i Danmark, med undtagelse af at det stadig kan bruges i dialekterne. At *pleje van* stadig bruges i New Denmark sidst i 1990'erne, betyder altså at verbet har overlevet i Canada, mens det er gået ud af brug i Danmark. Igen er forekomsten af *pleje van* begrænset til New Denmark; i vores øvrige optagelser fra Nordamerika finder vi kun en enkelt forekomst.

Et tredje træk hvor en vis grad af dybfrysning lader til at have været på spil, er brugen af de bøjede possessive pronomener *vor*, *vort* og *vore* i New Denmark. Selvom de bøjede former af possessiverne stadig er i brug den dag i dag, forekommer de oftest i formelagtig (fx *Vor Herre*, *Vor Frue*)

eller i formel sprogbrug (fx *støt vore soldater*; *vore ærede kunder*). Den ikke-bøjede form *vores* er fremherskende i nutidens dansk. I New Denmark bruges de bøjede former helt umarkeret, dvs. i uformelt talesprog. Dette repræsenterer også et ældre stadie af dansk, som er blevet bevaret i emigrantmiljøet fordi sproget her ikke har fulgt den generelle sprogudvikling i Danmark.

Hvad bliver fremtiden for New Denmark-dansk?

Fremtiden for dansk i New Denmark ser mørk ud. I optagelserne fortæller mange at deres børn ikke længere taler dansk, selvom de måske forstår det. Denne udvikling er sket ikke mindst fordi de yngre er blevet nødt til at flytte fra byen for at få en uddannelse og et arbejde. Her har dansk ikke spillet nogen rolle, og det har ikke været nogen fordel at kunne sproget. Derfor lader det til at den eneste danske sprogø i Nordamerika vi for tiden kender til, er på vej til at dø.

Karoline Kühl,
lektor, ph.d.

Forskningsprojektet »Danske Stemmer
i USA og Argentina«
Institut for Nordiske Studier og
Sprogvidenskab
Københavns Universitet

Svar til Sprogviden (se bagsiden, s. 32)

1. Mandler.
2. Mandler.
3. I hjernen. *Amygdala* kaldes på dansk også *mandelkernen* pga. sin form. Det er en del af tindingelappen, der bl.a. styrer frygt og forsvarsreaktioner.
4. Det betyder 'handling'.
5. Græsk refererer til analsex.
6. Det betyder, at man ikke fatter en brik. Motivet er formentlig, ud over selve fremmedsproget, som engelsktalende generelt ikke er så motive-rede for, at sproget er knyttet til et andet skriftsystem end det latinske.
7. *Lambda* dækker over lyden *l*.
8. En computer.
9. Kappa.
10. Navnet betyder *Sorford*. Det er en direkte græscifisering af det tyske efternavn *Schwarzerd*, som formentlig refererer til lokale jordbundsforhold, hvor Philipp eller en forfader er vokset op.
11. Det betyder »stjæle«. Tænk på eksempler som *kleptomani* og *kleptokrati*.
12. Det kommer af betydninen »sø-mand«.
13. Det er en udvikling af verbet *baptēin*, der betyder at døbe. Så *Bat(t)ista* er et opkaldelsesnavn efter (*Johannes Døberen*).
14. Fordi *kryos* betyder »is«, og fordi sædbanker netop fryser donorernes sæd ned mhp. senere brug.
15. Skiltet viser vej til nærmeste *udgang*.
16. Det har Anden Mosebog, der handler om jødernes udgang fra Egypten.
17. De kaldes også for *Pentateuken*. *Penta* betyder »fem«, mens *teukhos* betyder »bog« eller »rulle«.
18. De hedder hhv. *alfa* og *omega*. På mange sprog er dette også en omskrivning for »begyndelsen og slutningen« eller »det væsentlige«.
19. Det dækker over »glad for«.

KF og TO

Den italienske *condizionale* ifølge Rasmus Rask*

Af Viggo Bank Jensen

Hvorfor genlæse gamle grammatikker?

Når jeg underviser i grammatik på italienskstudiet, er de studerende gode til at finde eksempler som er svære at forklare ud fra de grammatiske regler de er blevet undervist i. Jeg plejer så at svare at sproget er der først, og så kommer grammatikkerne og prøver at lave regler for det; og grammatikerne er ofte ikke enige om reglerne. Jeg tror ikke altid at det er den opfattelse af grammatik som de studerende kommer med fra deres skolegang.

En af de ting der minder mig selv om at grammatikerne ikke er enige, er at læse »gamle grammatikker«, hvor forholdene kan være forklaret på en lidt anden måde end i nyere grammatikker. I forhold til italiensk synes jeg at læsning af Rasmus Rasks italienskgrammatik fra 1827, *Italiensk Formlære udarbejdet efter samme Plan som den spanske Sproglære* (som var udkommet i 1824), er en god måde at problematisere moderne tilgange på. I denne artikel vil jeg derfor forsøge at vise hvordan læsning af Rasks italienske grammatik kan give anledning til at rejse spørgsmål i forhold til nyere grammatiske fremstillinger og generelt i forhold til at lære italiensk. Italienskgrammatikken er tilgængelig digitalt via Det Konge-

lige Bibliotek (www.kb.dk).

I Fortalen giver Rask først og fremmest en videnskabelig begrundelse for udgivelsen: »Det lille Arbejde, som her overleveres Almenheden, er et Forsøg på at fremstille den italienske Sprogbygning efter det System, som jeg anser for det naturligeste«. Men Rask giver også didaktiske begrundelser; det »letter Arbejdet med at lære Sproget betydelig« og letter »også Arbejdet med at lære de andre beslægtede Sprog overordentlig«. Og målet er at give en »kort og let overskuelig Fremstilling af den italienske Sprogbygning« til »de unge Studerende«. Rask forudsætter kendskab til latin hos sine læsere og påpeger at det italienske sprog »fordrer meget ringe Anstrængelse, når man forstår Latin«. På den måde kan det sure latinske sprogstudium via italiensk føre til læsning af fem århundreders litteratur fra »det italienske Bogvæsen«, der har frembragt »de udødeligste Mesterværker«.

Særlige træk ved Rasks grammatik

Fremstillingen har forskellige kendetegn der gør den særlig interessant og læseværdig: For det første bruger Rask ret konsekvent danske betegnelser, nogle overtaget fra tidligere grammatikere, andre videreudviklet

af ham selv. Den grammatiske fremstilling får derfor et ekstra logisk lag fordi hans betegnelser forpligter ham på indholdet. For det andet skriver Rask både meget analyserende og diskuterende. For det tredje oversætter han stort set alle sine eksempler til dansk. Det letter læsningen og giver samtidig mulighed for at kontrollere om hans analyse svarer til oversættelsen. Omvendt vil jeg også nævne to forhold der kan vanskeliggøre læsningen. Som det fremgår af citatet fra Fortalen ovenfor, så forudsætter Rask kendskab til latin (og også græsk) hos læseren – hans modellæser i 1827 kunne jo den slags! En særlig udfordring har læse-

ren med Rasks meget vidtstrakte anvendelse af forkortelser, fx »bet. Fort.« for »betinget Fortid«.

Noget om italienske verber

På dansk kan vi jo ikke bøje verberne i så mange forskellige former, men det kan man på italiensk. De kan bøjes i person og tal hvilket jeg dog ikke vil komme yderligere ind på. Til gengæld kommer her en oversigt over alle de forskellige finitte (personbøjede) verbalformer i 1. person ental – og så har jeg endda set bort fra passiv og kun medtaget aktivformerne. Jeg har vedføjet de mest gængse italienske betegnelser for de forskellige former.

Figur 1: Nedenunder en opstilling af finitte italienske verbalformer i aktiv (1. person, ental), som de typisk præsenteres i skemaer i italienske grammatikker.

Verbet *parlare* (infinitiv) betyder »at tale«. I figur 2 længere fremme findes danske oversættelser af de former der er mest relevante for denne artikel.

INDICATIVO			
PRESENTE	IMPERFETTO	PASSATO REMOTO	FUTURO SEMPLICE
parlo	parlavo	parlai	parlerò
PASSATO PROSSIMO	TRAPASSATO PROSSIMO	TRAPASSATO REMOTO	FUTURO ANTERIORE
ho parlato	avevo parlato	ebbi parlato	avrò parlato
CONGIUNTIVO			
PRESENTE	PASSATO	IMPERFETTO	TRAPASSATO
parli	abbia parlato	parlassi	avessi parlato
CONDIZIONALE		IMPERATIVO	
SEMPLICE	COMPOSTO	PRESENTE	
parlerei	avrei parlato	parla (2. person ental, findes ikke i 1. person)	

Skemaet viser at de fleste nyere italienske fremstillinger regner med fire modi/måder, nemlig indikativ, konjunktiv, condizionale (konditionalis) og imperativ.

Hvad er *condizionale*?

Condizionale-formerne bruges til flere forskellige formål, fx at markere høflighed, angive en andens formodning som den talende refererer (»rygte-condizionale«), i det betingede led i betingelseskonstruktioner og til at angive det vi på dansk normalt kalder fortids fremtid. De tre første funktioner vil alle grammatikere nok være enige om at kalde modale, mens fortids fremtid i højere grad kan opfattes som en temporal funktion. Her kommer nogle eksempler på de to sidstnævnte funktioner som vi senere vender tilbage til. Først to moderne eksempler lånt fra Flemming Forsbergs *La Grammatica* (1998):

Betingelseskonstruktion:

(1) *Se anche tu fossi qui sarei più contento*

(Hvis du også var her, ville jeg være mere glad),

fossi i se-sætningen er konjunktiv, **sarei** i den overordnede sætning er condizionale.

Fortids fremtid:

(2) *Gabriella disse che l'anno prossimo si sarebbe comprata un nuovo vestito.*

(Gabriella sagde at hun det følgende år ville købe en ny kjole)

Det ses at man bruger den sammensatte condizionale til at angive fortids fremtid (hvilket ofte kan virke forvirrende for dansktalende der lærer italiensk).

Den berømte italienske forfatter Alessandro Manzoni brugte fx i 1827 begge condizionale-former til at udtrykke fortids fremtid, faktisk mest den simple (condizionale semplice i skemaet ovenfor):

(3) *Ella poteva sperare che tutto si dimenticherebbe* (altså »simpel« condizionale)

(Hun kunne håbe at alt ville blive glemt).

Der fandtes ikke condizionale i latin. Condizionale og futurum-formerne med -r- opstår først ved overgangen fra latin til de nyere romanske sprog som fransk, italiensk, spansk med flere. Grammatikerne, der var vant til at beskrive latin, havde derfor svært ved at finde ud af hvor de skulde indplacere condizionale. På latin brugte man fx konjunktiv i begge dele af betingelseskonstruktioner, men nu overtog condizionale altså den ene af funktionerne. Mange grammatikere var derfor tilbøjelige til at regne condizionale for en underafdeling af konjunktiv, et synspunkt man i italiensk grammatikforståelse først for alvor forlod i midten af 1800-tallet. Siden har man i italienske grammatikker som regel regnet condizionale for en selvstændig modus, mens det i italienskgrammatikker i fx Danmark og Tyskland har

været meget udbredt at indplacere *condizionale* som et tempus under indikativ. Det vender vi tilbage til. Problemet er grundlæggende at *condizionale* har flere modale funktioner, men samtidig også en mere rent temporal funktion, nemlig at angive fortids fremtid. Jeg vil også lige her nævne at det italienske ord *condizionale* er tvetydigt – det kan oversættes til såvel »betinget« som »betingende« afhængig af konteksten. Det vender vi også tilbage til i slutningen af artiklen.

Rask og det italienske verbalsystem

Hvad gør Rask nu ved det italienske verbalsystem? Han har kun tre modi/måder: fremsættende, betingende og bydende måde, svarende til indikativ, konjunktiv og imperativ.

Med hensyn til *condizionale* vælger han at tage udgangspunkt i dens temporale element og placere den som tempus under indikativ. Han får så ti indikativformer, se fig. 2 nederst på siden.

Under Rasks betegnelser har jeg angivet de mest gængse i italienske grammatikker, jf. figur 1. Oversættelserne af eksemplerne til dansk er mine; Rask oversætter ikke eksemplerne i sine skematiske opstillinger. Mine danske oversættelser skal tages med et gran salt; de afhænger noget af konteksten. Det der straks springer i øjnene, er at Rask bruger sine egne danske betegnelser, og dem forklarer han bl.a. sådan her:

»Fremtid og Eftertid forholde sig til hinanden ligesom Nutid og Datid og skulde kunne kaldes *Efternutid*, *Efterdatid*«; Rask skriver dog lige bagefter

Fig. 2: Rasks indikativtempora (med fed) i den rækkefølge han selv præsenterer dem:

	Rasks termer + italiensk terminologi		Rasks termer + italiensk terminologi
parlo	Nutid	ho parlato	Førnutid
(jeg taler)	Presente	(jeg har talt)	Passato prossimo
parlavo	Datid	avevo parlato	Førdatid
(jeg talte)	Imperfetto	(jeg havde talt)	Trapassato prossimo
parlerò	Fremtid/Efternutid	avrò parlato	Førfremtid
(jeg vil tale)	Futuro (semplice)	(jeg vil have talt)	Futuro anteriore
parlerei	Eftertid/Efterdatid	avrei parlato	Førefertid
(jeg ville tale)	Condizionale semplice	(jeg ville have talt) [jeg ville tale]	Condizionale composto
parlai	Fortid	ebbi parlato	Førfortid
(jeg talte)	Passato remoto	(jeg havde talt)	Trapassato remoto

at han i praksis vælger at bruge ordene »Fremtid« og »Eftertid«, da han mener det står klart at de betyder *Efternutid* henholdsvis *Efterdatid*.

Hvad mener Rask nu med »Efterdatid« = »Eftertid«? Jo, for Rask skal det forstås som »datids eftertid« og så bliver det nemmere at se at det er det samme som det vi som regel kalder fortids fremtid. Jeg vil ikke gå ind på forskellen mellem »datid« og »fortid« hos Rask, men fremhæve at forstavelsen »efter« kan indebære sproglige betydninger, som »frem« ikke har. Det vender vi tilbage til om lidt.

Rask bruger her i den italienske grammatik begrebet »Eftertid« om den »simple«, dvs. usammensatte *condizionale* (*condizionale semplice*); og det passer perfekt på den måde Manzoni brugte det på i eksempel 3 (1840). Rasks forklaring passer altså fint med den italienske sprogtilstand på det tidspunkt da hans grammatik udkom. Sproget var dog allerede på Rasks tid begyndt at ændre sig på dette punkt. Manzoni er således ikke konsekvent, men bruger også ofte den sammensatte *condizionale* til at angive fortids fremtid hvilket i italiensk i dag er det gængse (jf. eksempel 2). Man kan her se at man skal være lidt forsigtig med vurderingen af »gamle« grammatikker; nogle gange afspejler deres tilsyneladende fejl at sproget simpelthen har forandret sig.

Ved at understrege at »fremtid« i virkeligheden skal forstås som *Efternutid* og brugen af *Efter(da)tid* om *condizionale* får Rask en interes-

sant pointe frem via sine betegnelser, nemlig at *futuro* og *condizionale* har »efter« til fælles. På den måde får Rask markeret et fællesskab mellem de to former der som nævnt ovenfor også passer med den sproghistoriske udvikling; de har jo også begge et særligt *r*-mærke. De italienske betegnelser antyder intet om et fællesskab mellem de to former; i en typisk opstilling som vist i figur 1 bliver de tilmed placeret meget langt fra hinanden.

Condizionale: modus eller tempus?

Men hvordan forholder Rask sig nu til diskussionen om *condizionale*/»Eftertid« snarest er en modus eller et tempus? I den italienske grammatik redegør Rask ikke så meget for sit valg, men han forklarer at »Eftertid« også bruges i betingede sætninger der afhænger af betingende, altså i betingelseskonstruktioner (som eks. 1 ovenfor). Han bringer eksemplet *che sarebbe di me, s'io non potessi vederla piu!*, med Rasks oversættelse »hvad vilde der blive af mig, dersom jeg ikke kunde se hende mere!«, og skriver så: »Man kunde kalde dette en *betinget* Fremtid, når man blot ikke forblande det med *betingende* Måde« (side 63). Man ser her hvordan hans terminologiovervejelser både bliver knyttet til sætningsanalysen og til didaktiske overvejelser. Han er som det ses lidt på vagt over for betegnelsen »betinget Fremtid« fordi den kan forveksles med »betingende Måde« (= konjunktiv).

Titelbladet fra Rasmus Rasks *Italiænsk Formlære* fra 1827.

Den sidste præcisering er vigtig. I den italienske formlære bringer Rask ikke direkte begrundelser for indplaceringen af *condizionale* under *indikativ*. Det gør han derimod i den spanske grammatik (1824). Her argumenterer Rask for en klar distinktion mellem *condizionale* og *konjunktiv*, en distinktion der absolut ikke var indlysende i Rasks samtid. Rask understreger hvordan det er vigtigt at skelne den **betingende** sætning,

der indeholder betingelsen, fra den fremsættende der skal stå i *indikativ* selv om den ofte er **betinget**. På baggrund af en analyse af to eksempler konkluderer Rask at »Eftertid«/ »den betingede Fremtid« hører til »frem-sættende Måde«. Rasks analyse er ikke helt præcis, men kernen synes at være at *condizionale*-formerne syntaktisk optræder som verbal i hovedsætninger ligesom *indikativ*-formerne, mens *konjunktiv* optræder som verbal i underordnede ledsætninger. På den måde svarer Rasks argumentation meget til argumentationen hos den nulevende italienske lingvist Squartini, der fremhæver at *indikativ* og *condizionale* syntaktisk fungerer på samme måde, og at *condizionale*-formerne ligger tættere på *indikativ*-formerne end *konjunktiv*-formerne gør. Igen kan man bruge Rask til at problematisere den typiske opstilling (figur 1), hvor man jo ikke får en fornemmelse af at *condizionale* har meget tilfælles med *indikativ*.

Rasks indplacering af *condizionale* under *indikativ* er ikke uden problemer. Men hans stræben efter konsekvens og hans diskuterende tilgang får sat fokus på centrale problemstillinger. Hans skema og terminologi fanger bedre end mange andre fremstillinger *condizionale*-formernes dobbelthed. Med termene »Eftertid« og »betinget Fremtid« indplacerer han relevant *condizionale*-formerne syntaktisk og semantisk i forhold til andre modi. Med forstavelsen »Efter-« har han desuden en term der inkluderer såvel den temporale

betydning (fortids fremtid) som den logiske betydning, dvs. betinget, altså logisk efter betingelsen.

Konklusion

Det er svært at påvise direkte indflydelse fra Rasks italienske formlære i senere grammatikskrivning. I danske italienskgrammatikker findes ingen eksplicite henvisninger til Rasks værk; generelt bruges der italienske og latinske fagtermer, eventuelt suppleret med danske termer i parentes. Rask har generelt haft en betydning for udbredelsen af danske termer, men intet peger på at det skyldes den italienske formlære. Termen »Eftertid« optræder ikke i nogen af de danske italienskgrammatikker. I den mest omfattende danske italienskgrammatik *Større italiensk grammatik* (1990, s. 455) af Bach og Schmitt Jensen begår forfatterne tilmed en stor fejl set med Rasks øjne, når de skriver »et udsagn i condizionale er ikke en påstand som man uden videre står inde for, det er *betinget* af noget andet som det *forudsætter*: betegnelsen condizionale (= **betingende** form) er derfor ganske dæk-

kende.« Rask havde jo givetvis skrevet *betinget* form.

Eksemplet viser at Rasks værk kan give anledning til præciseringer og didaktiske overvejelser i forbindelse med italienskundervisning.

Rask får sat fokus på:

- * condizionales dobbelthed som tempus og modus;
- * at de to sider har noget til fælles, via forstavelsen »efter« der kan gælde både temporalt og logisk;
- * at condizionale og futuro har noget til fælles, det eftertidige;
- * at condizionale ud fra et funktionelt synspunkt bør placeres mellem indikativ og konjunktiv;
- * at den italienske term *condizionale* er meget tvetydig, fordi den både betyder **betinget** og **betingende** og bruges både om *betingede* verbalformer og om **betingende** led-sætninger.

Rasks italienske grammatik viser paradoksalt nok at man med fordel kan læse »gamle« grammatikker for at se med friske øjne på moderne sprog og grammatik.

Viggo Bank Jensen,
ekstern lektor i italiensk sprog og
kultur, ph.d.,
Institut for Engelsk, Germansk og
Romansk,
Københavns Universitet

*Emnet behandles mere udførligt i Ny Dansk Forskning i Grammatik nr. 24 (tilgængelig på nettet).

Sprogviden: græsk

1. Hvis man i et græsk supermarked køber αμύγδαλα, hvad får man så med hjem?
2. Hjælper det, hvis vi skriver det med latinske bogstaver: amygdala?
3. Hvor finder man amygdala ud over i indkøbskurven?
4. Hvad betyder pragma- i pragmatisk?
5. Hvilken form for sex betegnes i prostitutionssproget som græsk?
6. Hvad betyder *That's Greek to me*?
7. Hvilken lydværdi har bogstavet lambda?
8. Hvilket stykke elektronik bar dette navn omkring 1980?
9. Hvilket sportstøj bærer i sit navn et andet eksempel på et græsk bogstav?
10. Hvad betyder humanistnavnet Melanchton egentlig, som Luthers ven Phillipp antog på universitetet?
11. Hvad betyder det græske verbum kleptin?
12. Hvilken betydning ligger der i sidsteledet -naut, som indgår i fx astronaut, kosmonaut og argonaut?
13. Hvilket græsk ord ligger til grund for det romanske efternavn Bat(t)ista, og hvad betyder det oprindeligt?
14. Hvorfor kalder en dansk sædbank sig for Kryos?
15. Hvad infomerer dette skilt om?

16. Hvilket sted i Bibelen har samme navn?
17. Hvad kaldes de 5 Mosebøger med et græsk ord?
18. Hvad hedder det første og det sidste bogstav i det græske alfabet?
19. Hvad betyder adjektivet philos, som ses i ord som filosof, filolog, pædofil og frankofil?